

III. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΠΛΑΣΜΑΤΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

3. Θεσμοποιημένοι χώροι και συλλογικότητες: Η κειμενική τους λειτουργία

Ο προοδευτικός χαρακτήρας του Πανεπιστημίου τονίζεται και στην *Ατέλειωτη γραφή του αίματος* του Μπακόλα. Ενταγμένοι στη μυθοπλασία του έργου, ο Δελμούζος και ο Γλινός, οι δύο επιφανείς δημοτικιστές, εμφανίζονται συνδεδεμένοι με τον ήρωα, πανεπιστημιακό καθηγητή Μαθιό, στον οποίο κάνουν λεκτικές διορθώσεις σε μονογραφίες του "σε μια γλώσσα που δεν ενθουσίασε ιδιαίτερος τον καθηγητή Μαθιό" (96). Στο έργο επισημαίνεται και η αρνητική διάσταση του πανεπιστημιακού κατεστημένου. Είναι χαρακτηριστικές οι προσπάθειες του καθηγητή Μαθιού να αναγνωριστεί και να διεκδικήσει με την αξία του μια πανεπιστημιακή έδρα. Λοιδορείται και απορρίπτεται όμως από τους κρατούντες. Τα πράγματα θα αλλάξουν θεαματικά για τον ήρωα, όταν θα βρει προστασία από τη στρατιωτική εξουσία της εποχής: "*πήγε ένα ωραίο πρωινό στο κτίριο του πανεπιστημίου και ορκίστηκε ως επιμελητής στην έδρα της αστρονομίας, δίπλα στον καθηγητή Σταθάκη, παραπλεύρως του κυρίου Μαρικόπουλου*" (220). Στη *Μεγάλη Πλατεία* σημειώνεται η επαναστατικότητα των φοιτητών μέσα από τα αντάρτικα τραγούδια που θυμάται η ηρωίδα Αντιγόνη να δονούν το χώρο του Πανεπιστημίου (521).⁴⁷ Αναφορά στους κοινωνικοπολιτικούς αγώνες που έδωσαν οι φοιτητές με την επαναλειτουργία του Πανεπιστημίου μετά την περίοδο της Κατοχής, θα συναντήσουμε στο μυθιστόρημα *Οδοστρωτήρας* του Αλαβέρα. Ο Κλέαρχος, το κεντρικό πρόσωπο του έργου, δεν ενδιαφέρεται όμως καθόλου για όλες αυτές τις εξελίξεις, καθώς είναι απασχολημένος με τα οικονομικά προβλήματα της οικογένειάς του (19).

47. Για το ρόλο του Πανεπιστημίου στον καιρό της κατοχής και την αντιστασιακή δράση που ανέπτυξαν οι φοιτητές βλ. Γιώργος Καφταντζής, *Το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης στον καιρό της κατοχής*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1998.

Σε πεζογραφήματα του Ιωάννου συναντούμε αναφορές για τις θρησκευτικές οργανώσεις της Θεσσαλονίκης στα κατοχικά και πρώτα μετακατοχικά χρόνια. Στο αυτοβιογραφικό κείμενο "Ο Χριστός αρχηγός μας..." / *Η πρωτεύουσα των προσφύγων ο αφηγητής / συγγραφέας* ως αυτόπτης μάρτυρας θα μιλήσει διεξοδικά για τα κατηχητικά σχολεία που εδρεύανε σε χώρους της πλατείας της Αγίας Σοφίας, για τα κατοχικά συσσίτια που διένειμαν, καθώς και για τις χριστιανικές οργανώσεις στις οποίες συμμετείχε. Υποστηρίζει ότι η "λαϊκή πθική ιδεολογία" στη Θεσσαλονίκη είναι εκκλησιαστική για τους ντόπιους και τους πρόσφυγες. Για τους τελευταίους αναφέρει ότι διψώντας για ψυχαγωγία και κάποια ανώτερη πνευματική ευχαρίστηση προσχωρούσαν στο κλίμα των "Κατηχητικών" (115). Εκείνοι όμως που πρωταγωνιστούν στην αφήγηση αυτή, είναι συγκεκριμένοι άνθρωποι της πόλης και των εκκλησιαστικών οργανώσεων, μέσα από την προσφορά τους στην ταραγμένη δεκαετία του '40 (117-128 κυρίως). Ο αφηγητής νιώθει ευγνωμοσύνη για το φαγητό και την παρέα που βρήκε εκεί σε καιρούς δύσκολους, αρνιέται να γράψει την ιστορία τους και να χλευάσει τα αρνητικά τους στοιχεία για να "πουλίσει".⁴⁸ Ισχυρίζεται ότι προσπαθεί να διασώσει τις μνήμες του. Μέσα πάντως από το εγχείρημα αυτό αναδεικνύεται μια πόλη θρησκευτική, όπου συντηρητικές και νεοτεριστικές τάσεις αλληλοσυγκρούονται και πρόσκαιρα επικρατούν οι πρώτες. Η προσωπική του ωρίμανση και συνειδητοποίηση σηματοδοτούν και το τέλος της σχέσης του με το χώρο αυτό (176-181).

Τα κακώς κείμενα του χώρου των "Κατηχητικών" αναφέρει ο αφηγητής στο κείμενο "Η Ευτυχούλα" / *Η μόνη κληρονομιά*. Ασκώντας κριτική στην ύλη των συντηρητικών θρησκευτικών εντύπων της κατοχικής περιόδου, *Ζωή και Φως*, στηλιτεύει την αποφυγή της σκληρής και αδυ-

48. Στο "Κατοχικό ημερολόγιο", το οποίο ο Ιωάννου συνέγραφε στη διάρκεια της Κατοχής, περιγράφονται πολλές από τις περιπέτειές του στις θρησκευτικές οργανώσεις. Τμήμα του ημερολογίου δημοσιεύτηκε στη συλλογή *Η πρωτεύουσα των προσφύγων*, σ. 182-198.

σώππτης κοινωνικής πραγματικότητας από μια μερίδα πιστών πολιτών. Γι' αυτούς το μάζεμα των Εβραίων, η πείνα, οι εξευτελισμοί ήταν απλώς θέλημα Θεού. Στο πεζογράφημα "Θεσσαλονίκη: 25 Μαρτίου 1944" / *Το δικό μας αίμα ο αφηγητής θα επιμείνει στις αρνητικές επιδράσεις των Κατοχτικών σχολείων στην προσωπικότητα των παιδιών που σιτίζονταν εκεί. Σημειώνει πως τα πιο έξυπνα έφυγαν σε κάποια στιγμή αν και ήδη είχαν ρημαχτεί* (99).

Την αρνητική επίδραση των "Κατοχτικών" στο χαρακτήρα του νεαρού ομοφυλόφιλου ήρωα Γεράσιμου συναντούμε και στα *Θύματα ειρήνης του Βασιλικού*. Ο Γεράσιμος παρουσιάζεται να μην έχει έρθει ποτέ σε επαφή με γυναίκες "Δόξα τω Θεώ, τα κατοχτικά, όπου από μικρό παιδί μεγάλωσε, τον προφύλαξαν από τέτοια παραστρατήματα έχοντάς τον συνθησίσει στην πιο αυστηρή στέρψη κι εγκράτεια" (19). Η πορεία του ήρωα προδιαγράφεται ειρωνικά από τον αφηγητή: "Ο Γεράσιμος, από μικρό παιδί ακόμα, είχε μπει στη ΧΜΟ (Χριστιανική Μαθητική Οργάνωση). Τώρα φυσικά ήταν στη ΧΦΕ, δηλαδή στη Χριστιανική Φοιτητική Ένωση. Κι αργότερα, όταν έπαιρνε το δίπλωμά του, θα ανέκε φυσιολογικά στη ΧΕΕ (Χριστιανική Ένωση Επιστημόνων), για να καταλήξει τελικά, όταν διοριστεί καθηγητής στη ΧΕΕΛ, δηλαδή τη Χριστιανική Ένωση των Εκπαιδευτικών Λειτουργών" (54).

Τον προβληματισμό για το ρόλο και την αξιοπιστία του "τύπου" της Θεσσαλονίκης συναντούμε κυρίως στα έργα του Μπακόλα. Βασικοί του ήρωες, όπως ο Χρίστος και ο Δημήτρης, από τη *Μεγάλη Πλατεία* και την *Καταπάτηση* είναι δημοσιογράφοι. Ο συγγραφέας, ο οποίος υπήρξε ο ίδιος δημοσιογράφος, εντάσσει στη μυθοπλασία των έργων του τα θέματα της λογοκρισίας, της μεροληψίας, της παραποίησης και της κλεψιτυπίας, τα οποία τελικά διαμορφώνουν την κοινή γνώμη και ενίοτε τη χειραγωγούν.⁴⁹ Ο Χρίστος στη *Μεγάλη Πλατεία* θίγει τη λογοκρισία σπ-

49. Σύμφωνα με το Γιώργο Αναστασιάδη "Η ιστορία των εφημερίδων της Θεσσαλονίκης (μέχρι το 1974) ως προς τον «σκληρό πυρήνα» της είναι η ιστορία της πολύμορφης λογοκρισίας που υπέστη ο τύπος της πόλης, και το χρονικό των αγώνων του για την αντιμετώπιση των συνεπειών της".

μαντικών γεγονότων και την προβολή ανούσιων ειδήσεων κατά τη Μεταξική δικτατορία: "και θυμόταν πως τους κόβανε τη φόρα, «μην τα γράφεις, θα μας φυλακίσουνε», παρά λέγαν «όλα μια χαρά», ο «χορός των παπαρούνων» με επιτυχία, και η δωρεά του τάδε, τα φιλόπρωπα αισθήματα, κι από δίπλα οι ρεκλάμες για νεωτερισμούς, για τη σοκολάτα Φλόκα, τα ρολόγια του «Ζενίθ» – «από τούτα βγαίνει το ψωμί σου», του είπε κάποια μέρα κυνικά ο δάσκαλος, κι ήταν η πικρή αλήθεια, πως δυσκολευόταν και πάλευε, να τη ζήσει την εφημερίδα" (99). Το θέμα των Μεταξικών "φιμώσεων" επανέρχεται και πάλι στο μυθιστόρημα "ότι συννέφιασαν τα μάτια στην εφημερίδα, που είπαν πως «θα μας φιμώσουνε» [...] «πρέπει να τα μάθετε», κι εννοούσε τι απαγορεύονταν και ποια περνούσαν" (207-209). Στο Μπέσα για μπέσα ή ο άλλος Φώτης ο αφηγητής σχολιάζει τη μεροληψία των εφημερίδων της Θεσσαλονίκης στις αρχές του αιώνα, κοινό γνώρισμα στον ελληνικό "τύπο" της εποχής, μέσα από τις αναφορές μονάχα στις εγκληματικές ενέργειες του λήσταρχου Φώτη και όχι στις αγαθοεργίες του, οι οποίες θα διασωθούν τελικά σε διάφορα ημερολόγια και εξομολογήσεις (50). Στο ίδιο έργο γίνεται λόγος και για την παραποίηση των πραγματικών γεγονότων: "Μετά από τρία χρόνια, μια φυλλάδα της Θεσσαλονίκης, έγραψε τον θρήνο για τον Γκέρτσο, τάχα αφηγημένο από κάποιον χωροφύλακα, βιαίως αποστρατευθέντα, μουλάρá, σ' ένα χωριό της Κατερίνης" (168). Στην Ατέλειωτη γραφή του αίματος συναντούμε τη "φιλοξενία" "διασκευασμένων", κλεψίτυπων δηλαδή, ευρωπαϊκών μυθιστορημάτων από τις εφημερίδες της πόλης: "και τραβηγμένη αρκετά, διασκευή από φυλλάδα της Γαλλίας, πράμα διόλου ασυνήθιστο στον Τύπο της Θεσσαλονίκης, στη δεκαετία του '30" (170).

Γιώργος Αναστασιάδης, "Οι εφημερίδες στη Θεσσαλονίκη και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας (1912-1974)", *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη ιστορία και πολιτισμός*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 403.

Για τα προβλήματα λογοκρισίας που αντιμετώπισαν οι εφημερίδες της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο 1912-1923 βλ. και Μανώλης Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης (Β' 1912-1923)*, University Studio Press / Έκφραση, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 15-19 καθώς και Γιώργος Αναστασιάδης, *Η Θεσσαλονίκη των εφημερίδων*, Έκφραση, Θεσσαλονίκη 1994 σ. 60-78.

Ο Μπακόλας θα εντάξει στη μυθοπλασία της *Μεγάλης Πλατείας* δύο πραγματικά ιστορικά πρόσωπα και θα φωτίσει τη δραστηριότητά τους στο χώρο. Ο Αναστόπουλος είναι ο δημιουργός του πρώτου πρακτορείου εφημερίδων στη Θεσσαλονίκη: "Τότε που ο Αναστόπουλος έσπινε το πρώτο υποτυπώδες πρακτορείο εφημερίδων στη Θεσσαλονίκη, ο Φώτης και ο Στρατής, φτωχόπαιδα, ξιπόλητα και πεινασμένα, ήταν ό,τι έπρεπε για την ομάδα που συγκροτούσε, να 'χουνε ανάγκη τη δεκάρα και να πιλαλούνε από το Βαρδάρη μέχρι τους μπαξέδες και τις βίλες. Ήταν πριν το 1920" (92).⁵⁰ Στο ίδιο μυθιστόρημα έχουμε αναφορές και σε έναν αξιόλογο δημοσιογράφο της πόλης, τον Αρίστο Χασπητζόγλου. Θα παρακολουθήσουμε τις μέρες της δόξας, αλλά και της πτώσης του, μέσα από τη δημοσιογραφική διαδρομή του ήρωα Χρίστου. Ο αφηγητής μας δίνει πληροφορίες για το κύρος του στην εφημερίδα και τις φιλίες του με τους βασιλικούς κατά τα χρόνια του Μεσοπολέμου (100). Στην υποσημείωση της ίδιας σελίδας, αλλά με μια χρονική προβολή που φτάνει στα χρόνια του Εμφυλίου, πληροφορούμαστε ότι τότε τα άρθρα του ήταν πια ντεμοντέ, ενώ ο ίδιος είχε καταντήσει διορθωτής στις ανορθογραφίες νεότερων δημοσιογράφων.

Στην *Ατέλειωτη γραφή του αίματος* (164-180) ο αφηγητής του Μπακόλα παρουσιάζει δύο διαφορετικούς τύπους εφημερίδων της προπολεμικής Θεσσαλονίκης. Η "Εφημερίς των Βαλκανίων" θεωρείται προοδευτική και επιτρέπει την αρθρογραφία θεμάτων που θίγουν το κατεστημένο, όπως για παράδειγμα αυτών του Γληνού. Στη "Μακεδονία", "εφημερίδα γνωστού κύρους", η προσπέλαση είναι απαγορευτική σ' ό,τι αντιπαράκειται με τα πολιτικά δεδομένα. Στη *Μεγάλη Πλατεία* γίνεται λόγος

50. Στα χρόνια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου στη Θεσσαλονίκη, η οποία αποτελούσε το επίκεντρο των εξελίξεων στον ελληνικό και στο διεθνή χώρο, σημειώνεται μία εφημεριδογραφική πανδαισία. Στην πόλη κυκλοφορούν και γίνονται ανάρπαστες ελληνικές, εβραϊκές, αγγλικές, γαλλικές, ιταλικές, σερβικές, ρωσικές κ. ά. εφημερίδες.

Βλ. Γ. Αναστασιάδης, "Οι εφημερίδες στη Θεσσαλονίκη και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας (1912-1974)", *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη ιστορία και πολιτισμός*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 403. Επίσης στο έργο του ίδιου *Η Θεσσαλονίκη των εφημερίδων*, Έκφραση, Θεσσαλονίκη 1994 σ. 47-59 και Μανώλης Κανδυλάκης, ό.π., σ. 15.

για τη φιλογερμανική "Νέα Ευρώπη" (299-308) και διευκρινίζεται ότι όποια εφημερίδα ήθελε να συνεχίσει την έκδοσή της, έπρεπε να συμπλεύσει με τα γερμανικά συμφέροντα.